

Studentenactivisme in Nederland en in de Verenigde Staten*

C.J. Lammers

Na een inhoudsaanduiding en waardering mijnerzijds van elk van de te recenseren werkjes zal ik trachten in het kader van een tweetal thema's — theoretische benaderingen, ontwikkelingen in Nederland en in de V.S. — een aantal inzichten en research-bevindingen uit deze boeken op enigermate systematische wijze te presenteren, terwijl bij wijze van slotbeschouwing nog kort wordt ingegaan op de zin van dit soort sociaal-wetenschappelijke studies van studentenprotest.

Karakteristiek

Lipsets *Rebellion in the University* behelst een uitstekend overzicht van de ontwikkeling van het Amerikaanse studentenprotest, zijn historische antecedenten, huidige determinanten, reacties erop van de hoogleraren ('faculty response') en maatschappelijke reperkussies. Naar mijn smaak is dit het beste thans beschikbare overzichtswerk op dit terrein. Lipsets kracht bestaat uit een forse visie in het kader waarvan hij dan een ongeëvenaarde hoeveel-

*Een besprekingsartikel naar aanleiding van:

Scott, Marvin B. en Stanford M. Lyman, *The Revolt of the Students*, 139 p., Columbus, Ohio, 1970.

Knott, Paul D., *Student Activism*, 188 p., Dubuque, Iowa, 1971.

Welters, L.A., *Attituden van Studenten*, vier delen, 442 p., Rotterdam, 1971.

Lipset, Seymour Martin, *Rebellion in the University*, 310 p., Boston, 1972.

Searle, John, *The Campus War. A Sympathetic Look at the University in Agony*, 219 p., Harmondsworth, England, 1972.

heid onderzoeksmateriaal (óók over studentenactivisme elders dan in Amerika) en een behoorlijke historische kennis van zaken, op originele wijze weet te verwerken. Omdat die visie, uiteraard, eenzijdig is (daarop kom ik nog terug), én omdat Lipset niet bang is met gegevens te jongleren, laat hij nogal eens wat steken vallen (ook daarop wordt nader ingegaan in een volgende paragraaf). Verder heeft de auteur de nodige appeltjes te schillen met H.H. studentenactivisten, hetgeen natuurlijk zijn goed recht is. Een bezwaar vind ik echter dat Lipset zijn parti pris volstrekt impliciet laat en dus ook niet beargumenteert.

Knotts bundel *Student Activism* bevat een mooie kollektie artikeltjes welke men als 'bijvoeding' bij Lipsets meer systematische verhandeling, maar ook wel als algemene inleiding tot de sociaal-wetenschappelijke analyse van het studenten-protest kan gebruiken. Het bevat diverse thans reeds min of meer klassieke bijdragen, die voor iedereen die zich over de wetenschappelijke voortgang op dit gebied wil oriënteren 'musts' zijn (Van Flacks, Keniston, Feuer), knappe journalistieke stemmingsbeelden (Lasky's *Revolution Diary*), een verhelderend historisch perspectiefje (Laqueurs *Reflection on Youth Movements*), een goede vertolking van een aantal ideeën en inzichten van 'New Leftists' zelf (Van Cohen and Dale), en tenslotte een wijs-bezonken oordeel van Henry Steele Commager over de kritiek op het universitair bestel van de studentenactivisten. De inleidende teksten en de slotbeschouwing (Van Horn en Knott), tenslotte, zijn terzake, kritisch en competent.

Scott and Lyman's *The Revolt of the Students* is een poging om vanuit een 'verstehende' en in ieder geval sterk op Goffman geïnspireerde benadering, de studentenrevolte te begrijpen als een spel.

Aangezien — aldus Scott en Lyman — de moderne samenleving een massa-maatschappij is, zinloos en absurd voor vele studenten, gaan zij met hun universitaire omgeving 'spelen' en 'voor de lol' ('for fun') die zinloze orde verstoren. Naarmate het boek vordert, gaat — om in deze beeldspraak te blijven — 'de lol' eraf en wordt de studentenrevolte een bloedserieuze gelegenheid, vergelijkbaar met het Calvinistisch ethos (à la de interpretatie van Weber) in die zin dat de activisten hún zingeving proberen te verlenen aan die au fond toch onbegrijpelijk-zinloze wereld. Het studentenactivisme als poging-tot-zingeving heeft dan instrumentele aspecten ('the Agony Model') en expressieve ('the Ecstasy Model'). Wat dat zgn. (dood-)strijd-model inhoudt, is mij niet duidelijk geworden. Aan de ene kant nl. zou het specifiek doelgericht zijn, maar aan de andere kant voeren de auteurs aan dat in deze visie het studentenprotest gezien kan worden als een vorm van

'Wertrationalität' — en niet van 'Zweckrationalität' zoals je logischerwijs zou verwachten. Het zgn. ekstase-model impliceert een visie waarin het aktivisme een poging is de vervreemding op te heffen. Dit wordt dan gespecificeerd aan de hand van Seemans bekende indeling in vijf dimensies van vervreemding (naar Seeman wordt, overigens, merkwaardigerwijze niet verwezen!).

Tijdens een studentenoproer vervluchtigen gevoelens van *eenzaamheid* dankzij verbondenheid met mede-actievoerders. De *machteloosheid* verkeert in machtsbesef, wanneer de kollektieve aktie op gang komt. De *zinloosheid*gevoelens worden verdreven dank zij de gemeenschappelijke definities omtrent zichzelf en hun situatie die tijdens en door zo'n aktie opkomen. De *anomie* verdwijnt ten gevolge van de gemeenschappelijke ervaringen die men beleeft als bijdrage tot gevoelens van onderling vertrouwen en wederzijdse afhankelijkheid. De *zelfvervreemding* van acteurs wordt opgelost doordat men in dit soort ervaringen nieuwe rollen voor zichzelf uitprobeert en zijn ware identiteit gaat ontdekken.

Aangezien ik aanneem dat ook een fenomenologische benadering een minimum aan logika moet bevatten, kan ik deze poging tot het 'duiden' van het studentenaktivisme niet erg geslaagd vinden. Afgezien nog van de denkfouten in de beschrijving van het 'agony-model' is het onzin om de — overigens op zichzelf bepaald zinvolle — weergave van studentenprotest-akties als expressieve bewegingen gelijk te stellen met een duiding van dit protest als nihilistisch spel. In het eerste geval (studentenprotest als expressieve beweging) stel je het protest voor als een belijdenis des geloofs in een alternatieve kultuur, in het laatste geval ('t protest als nihilistisch spel) als een vorm van uitermate wrange galgenhumor.

Welters' *Attituden van Studenten* vormt het verslag van een uitvoerig en uitstekend onderzoek, gehouden in het voorjaar van 1970, onder een representatieve steekproef uit de totale studentenpopulatie in Nederland. Hoewel in deel I een literatuurbespreking en hypotesen worden aangeboden, maakt het verslag van de onderzoeksresultaten allesbehalve de indruk van een scherpe, probleemgerichte analyse, maar veeleer van een vrij onoverzichtelijke tabellenmassa waarin zo ongeveer 'alles met alles' gekorreleerd is. Bij nader inzien ligt deze kurieuze diskrepantie tussen een vrij helder theoretisch-gerichte onderzoeksopzet en een nogal empiricistisch aandoende verslaglegging, geloof ik, aan de aard van de hypotesen en aan de gekozen wijze van gegevens presenteren. De hypotesen nl. hebben betrekking zowel op de te verwachten kenmerken van de bestudeerde populatie als op aan te treffen verbanden tussen attituden onder elkaar en verbanden van deze atti-

tuden met persoons-, sociale en kulturele kenmerken van de ondervraagden. Met andere woorden, het hypotesenstelsel is zo uitgebreid dat er inderdaad over zo ongeveer 'alles met alles' wel wat voorspeld werd. Daar de auteur bovendien nog de bevindingen niet samenvat in tabellen met korrelatie-coëfficiënten of schema's-met-pijltjes ed., maar in tabellen met percentages, gemiddelden enz. wordt het helemaal lastig door de bomen het bos te blijven zien.

Al is dan de vorm van het rapport voor de gemiddelde lezer niet erg aantrekkelijk, de inhoud is zonder enige twijfel van grote betekenis. Ten eerste betreft het hier een landelijk onderzoek, gehouden circa twee jaar na de NSR-enquête uit 1968 (welk materiaal door mij indertijd werd geanalyseerd; zie Lammers 1970, hdst. 2 en 3). Na de ondergang van de Studenten Vakbeweging (eind 1968, begin 1969) hebben we een soort 'anarchistisch intermezzo' gekend dat in de loop van 1970 en 1971 plaats maakte voor een 'marxistisch-syndikalistische fase'. Het is dus van groot belang dat uit landelijke studies ons niet alleen van de studentenvakbonds-, maar óók van die anarchistische fase de nodige systematische gegevens ter beschikking staan. Ten tweede is dit onderzoek dank zij de zorgvuldige voorbereiding en bekwame leiding wetenschappelijk van uitstekend gehalte. Op het steekproeftrekken is niets aan te merken; de schaalvorming geschiedde volgens de regelen der kunst; de analyse is verantwoord. Het is alleen mijns inziens jammer dat bij de verwerking geen gebruik gemaakt is van multivariate analyse, zodat we niet al teveel te weten komen over de onderlinge samenhang tussen (en eventuele interactie-effecten van) de onafhankelijke variabelen in hun inwerking op de bestudeerde attituden.

Verder zou het, dacht ik, nuttig geweest zijn als enige aandacht besteed was aan de betrouwbaarheid en geldigheid van de indices van houdingen en van gerapporteerd gedrag. Laat ik vooropstellen dat ik geenszins de vergaande skepsis van felle critici van het enquête-onderzoek (zie b.v. Phillips, 1972) deel. Ik geloof bepaald niet dat via ondervraging aan het licht gebrachte 'feiten' grotendeels van elke sociale betekenis of van alle gedragsvoorspellende waarde gespeend zijn. Niettemin zitten er toch wel zoveel haken en ogen aan de interpretatie van dit soort 'feiten' dat een poging om de sociale en sociologische relevantie van de op deze wijze verzamelde gegevens aan te tonen, in een enquêteverslag wel op zijn plaats is.

Kortom, *Attituden van Studenten* is vooral geschikt als naslagwerk en bron van feitenmateriaal en dat zal ook wel de bedoeling van opdrachtgevers en auteur zijn geweest. Gelukkig heeft Welters inmiddels al tenminste één analyse van de onderzoeksresultaten in het kader van een bepaalde pro-

bleemstelling (nl. het verschil in beroepsperspectief, waardenpatroon enz. tussen prestatie- en intellectueel-gemotiveerde studenten) ondernomen (zie Welters 1972). Gezien de bijzonder levendige systematische en originele manier waarop hij dat doet, hoop ik dat Welters kans ziet nog een paar van zulke facetstudies te publiceren (1).

In *The Campus War* beschrijft de (van huis uit Engelse, thans Amerikaanse) filosoof John Searle eerst de 'anatomie' van studentenrevoltes en daarna het optreden van de drie partijen die doorgaans in het geding zijn (te weten de studenten, de bestuurders en de hoogleraren). Vooral in het begin doet de stijl van argumenteren aan Karel-van-'t-Reve-op-de-polemische-toer denken: briljant, amusant, maar zonder égarde voor wetenschappelijke bewijsvoering en niet gehinderd door enige opwelling om de 'gebeten honden' (bij Van 't Reve zijn dat kommunisten, fellow-travellers, sociale wetenschappers; bij Searle: dolgedraaide, radikale studenten en hen sauverende, 'half-zachte' docenten) enig recht te doen wedervaren. Ook Searle is overigens een renegaat en geeft volmondig en veelvuldig toe zich zelf vroeger eveneens schuldig gemaakt te hebben aan de door hem gewraakte praktijken der weke 'liberals'.

Merkwaardigerwijze verliest echter het boek naarmate men vordert hoe langer hoe meer dat intellectuele 'catch as catch can'-toontje want dan ontpopt de auteur zich steeds duidelijker als iemand die niet alleen waarschuwen en afrekenen wil, maar ook poogt te begrijpen, te verklaren en te verbeteren.

In het laatste deel van zijn boek probeert de schrijver eerst de oorzaken van het studentenprotest te inventariseren en wijst in het kader daarvan als 'hoofdschuldigen' niet alleen het milieu van herkomst van de activisten, maar ook allerlei (wan)toestanden in universiteit en maatschappij aan. Op grond van die universitaire en maatschappijkritiek komt hij dan tenslotte tot allerlei suggesties voor verandering, die uitgaan van een (mij te) aristokratische universiteitsconceptie, en als intelligente, weldoordachte poging de huidige universitaire crisis en het studentenprotest au sérieux te nemen, van grote betekenis zijn voor de opinie- en beleidsvorming inzake de ontwikkeling van ons wetenschappelijke onderwijs.

Met andere woorden, de aanvankelijke verdenking van gebrek aan 'fair play' ten aanzien van de 'gebeten honden' is dus over het geheel genomen ongegrond. De tenlastelegging van gebrek aan égarde voor de wetenschappelijke bewijsvoering blijkt echter wel gehandhaafd te moeten worden. Het hele boek door wekt de auteur de indruk de sociaal-wetenschappelijke lite-

ratuur op dit terrein aardig te kennen (soms zegt hij dat ook wel met zoveel woorden). Hij maakt echter gebruik van al deze onderzoeksbevindingen en inzichten zonder enige bronvermelding en zonder enige poging tot zorgvuldig wikkelen en wegen van de wetenschappelijke waarde van de indrukken in kwestie. Nu kan als verzachtende omstandigheid gelden dat de man filosoof is en in die kringen is men, geloof ik, gewend om niet of slordig te verwijzen (zo in de geest van: 'zoals Kant al zei', of 'men neme het 18e eeuwse rationalisme'). Exakte verwijzingen, echter, zijn niet alleen van belang voor de lezer die de konklusies van de auteur wil controleren, maar ook voor de schrijver die zichzelf zodoende dwingt zijn bewijsvoering nog eens kritisch te bezien alvorens hij, vrolijk (en doorgaans ten onrechte!) op zijn geheugen vertrouwend, de lezer vergast op (veelal net-niet-helemaal of ook helemaal-niet juiste) konklusies. Dit blijkt wel weer bij Searle. Zo beweert hij — ongetwijfeld op grond van een paar persoonlijke ervaringen, of op grond van onzorgvuldige kennisname van de terzake relevante literatuur, of op grond van geheugenvertekeningen — op blz. 120 dat in de Verenigde Staten de 'locals' wel en de 'cosmopolitans' in het algemeen niet erg toegankelijk zouden zijn ten opzichte van de eisen der activisten. Afgezien nog van het feit dat het inmiddels achterhaald is om nog van 'locals' en 'cosmopolitans' als van twee contrasttypen te spreken (het zijn veeleer twee dimensies die al naar gelang de situatie positief, negatief of helemaal niet met elkaar korreleren), wijzen de beschikbare gegevens veeleer uit dat in Amerika 'localism' en 'cosmopolitanism' *beide* veeleer een afwijzende dan een goedkeurende houding ten aanzien van uitingen van studentenprotest meebrengen (zie hierover Lammers, 1973 of 1974). Zo ook is in hoofdstuk 5 (over de oorzaken van het studentenprotest) de voorstelling van zaken in allerlei opzichten minstens aanvechtbaar en hier en daar gewoon foutief. In het milieu van herkomst van de activisten zijn bijvoorbeeld niet zozeer van belang de door Searle aangegeven factoren van welvaart en 'vrije opvoeding' als wel het door hem niet genoemde sociaal-politieke 'klimaat' (zie hierover de verderop in dit artikel vermelde gegevens).

Al met al een bijzonder boeiend en stimulerend geschrift dat men echter niet zozeer voor informatie over, als wel voor bewustwording en bezinning op de problematiek van het studentenactivisme in zijn universitaire en maatschappelijke context, moet kopen.

Theoretische benaderingen

De in de sociologie meest verbreide — en overigens best doordachte en getoetste — visie op de achtergronden van het studentenprotest is een model, in het kader waarvan dit protest vooral gezien wordt als een *waarden-konflikt*. Men zoekt dan de oorzaken van studentenrevoltes en van reacties hierop (bijvoorbeeld van de zijde van hoogleraren en universitaire autoriteiten) met name in de verschillende waardepatronen die karakteristiek zijn voor de protesterende studenten, voor hun milieu van herkomst, voor het universitair milieu en voor het milieu van toekomst van de student. Naarmate de diskrepancies tussen de waarden die de student van huis uit heeft meegerekregen enerzijds, en anderzijds de waarden die hij op de universiteit in praktijk gebracht ziet, en hoopt in de toekomst in zijn beroepsleven te kunnen realiseren, groter zijn, wordt de kans op een fel-oppositionele studentenkultuur groter, aldus gesimplificeerd de grondstelling van de benadering.

Deze optiek vindt men als theoretische dominant bij Lipset, in de meeste artikelen in de bundel van Knott en ook bij Welters. Zo wijst bijvoorbeeld Flacks (in Knotts bundel) op de mogelijkheid van een toenemende diskrepancie tussen makro-sociale ontwikkelingen ten gevolge waarvan de universitaire en studentenwereld — en ook de beroepswereld waarheen het gros der studenten op weg is — hoe langer hoe meer in de greep van rationaliserings- en bureaucratiseringsprocessen geraken, terwijl juist in bepaalde gezinsmilieus de laatste decennia een patroon van democratische, egalitaire verhoudingen, nadruk op zelfontplooiing enz. ontluikt. Die botsing tussen 'Gesellschafts-' en 'Gemeinschafts'-waarden levert dan als het ware de 'springstof' voor allerlei protestuitingen en conflicten op.

Diverse auteurs merken voorts op dat die thuis in linkse geest gevormde studenten in hun jeugdig enthousiasme en onvolwassen zwart/wit denken, een extra-prikkel tot opstandigheid ontleenen aan naar hun smaak veel te halfslachtige naleving van de met de mond beleden idealen door hun ouders. Lipset voegt daar nog aan toe (hdst. 6: 'Faculty and Students: Allied and in Conflict') dat op de universiteit dergelijke studenten opnieuw met zo'n, naar hun gevoel, 'schijnheilige' spanning tussen progressieve leer en konservatief leven, gekonfronteerd worden. Qua socio-politieke gezindheid is het Amerikaanse intellektuelendom dat werkzaam is bij het hoger onderwijs, veel vooruitstrevender dan de gemiddelde bevolking en staat qua waardenpatroon veel dichter bij de studenten dan zelfs hun (d.w.z. der studenten) generatiegenoten, die tot de zgn. werkende jeugd behoren. Niettemin, als het tot een konflikt komt, kunnen de activisten van de zijde van het

merendeel der docenten slechts tijdelijk en in zeer beperkte opzichten op steun rekenen. Meestal zijn de hoogleraren het met de doeleinden — vooral als het om algemeen-maatschappelijke problemen zoals rassenintegratie, beëindiging van de Vietnamoorlog e.d. gaat — wel eens, maar al gauw wijzen ze de gebruikte buiten-institutionele protestmiddelen af of keren zij zich tegen allerlei intra-universitaire eisen van de studenten.

Hoe komt 't dat dit verbond tussen radicale studenten en progressieve professoren zo prekair is? Interessant en typerend voor de waarden-konflikt-optiek is Lipsets antwoord op deze vraag: er is een kenmerkend verschil in roldefinitie tussen de rol van de 'homo politicus' en van de 'homo intellectuelis'. De rol van de politiekeling houdt in onder meer (1) het zoveel en zo handig mogelijk bewijsmateriaal aanvoeren dat pleit vóór zijn stellingname, (2) het óók in geval van twijfel zoveel mogelijk zekerheid voorwenden omtrent zijn kennis en het (3) snel beslissingen nemen. De intellectuelenrol, daarentegen, schrijft juist voor (1) niet alleen het bewijsmateriaal vóór, maar ook het bewijsmateriaal tégen je stellingname zo goed en uitvoerig mogelijk in de beschouwingen betrekken, (2) óók in geval van (subjektieve) zekerheid twijfel blijven koesteren omtrent de verworven kennis en (3) nooit tot overhaaste konklusies komen, maar eerst zorgvuldig alle pro's en kontra's wikken en wegen, de zaak van alle kanten bekijken enz.

De waarde van deze visie op studentenrevoltes als uiting van een waardenkonflikt is m.i. dat het een uitstekende methode is om allerlei latente tendenties en moeilijk-met-het-blote-oog-waarneembare sociaal-kulturele krachten die bij het studentenprotest en de reacties erop een rol spelen, zichtbaar te maken. Daarbij komt dat waardepatronen zich middels grootscheepse enquêtes goed laten onderzoeken en in verband te brengen zijn met enerzijds kenmerken van de sociale positie van de dragers van die waarden, en anderzijds met indicatoren van (vroegere, of geneigdheid tot toekomstige) deelname aan kollektieve protestuitingen. Deze benadering biedt een vrij aardig uitgekende, behoorlijk aan de empirie getoetste, inbreng van onmiskenbaar sociologische allure, voor de discussie over het studentenprotest.

Als sociologen — en dat mag wel eens gezegd worden in een tijd dat onder de sociale wetenschappers masochisme en defaitisme welig tieren — beschikken we dus dank zij het sociaal-wetenschappelijk denk- en speurwerk vanuit dit perspectief, over méér gedetailleerde en genuanceerde, zekerder en systematischer kennis dan allerlei studenten, hoogleraren, universiteitsbestuurders, journalisten en politici die — afzonderlijk en gezamenlijk — op jarenlange praktijkervaringen in dit frontgebied van de post-industriële samenleving kunnen gebogen.

Natuurlijk is de aldus vergaarde kennis eenzijdig. Met name blijft vanuit zo'n benadering nogal duister onder welke omstandigheden en op welke wijze die latente tendenties (kollektieve houdingen, verankerd in bepaalde kulturele waarden) manifest worden in de vorm van protestakties, oproeren en andere universitaire konflikten.

Naar mijn smaak kan men deze aspecten van de problematiek van het studentenprotest het beste benaderen vanuit een visie op het studentenprotest als een *belangenconflict*. Van de hier gerecenseerde werken komt dat van Searle het dichtst in de buurt van zo'n benadering, al is het door de essayistische betoogtrant van de auteur moeilijk zijn teoretische veronderstellingen scherp in het vizier te krijgen. Niettemin, ik geloof dat hij al fond de radikale studenten beschouwt als primair op hun gemak en hun zelfontplooiing gestelde welvaartskindertjes, hun brave docenten als vooral belang hechtend aan een rustige 'akademische' sfeer met harmonieuze leraar-leerling verhoudingen en de onfortuinlijke bestuurders als gebrand op rust en orde naar binnen en een 'image' van hun instelling naar buiten als een ordentelijk en liefst excellent centrum van wetenschapsbeoefening. Binnen deze partijen onderscheidt hij dan weer — vooral bij de hoogleraren — facties, die aldoor al, of al naar gelang de fase waarin het conflict zich bevindt, onderling verschillen van mening vertonen in de definities van hun eigenbelang (en in het verlengde daarvan van het algemeen universiteits en maatschappelijk belang). In het kader van zo'n benadering zijn dan tot op zekere hoogte de aanzet, het verloop en de afloop van het conflict vanuit de soms permanente, soms wisselende koalities en konfrontaties tussen deze partijen, en van een of meer van deze partijen met buiten-universitaire partijen te verklaren.

In dit verband mag ik terloops verwijzen naar het door Kroes ontwikkelde 'twee traps model' (Kroes, 1971, hdst. I), dat hij onder meer illustreert (hdst. IV) met gegevens van het Nederlands studentenradikalisme uit de zestiger jaren. In beginsel is dit ook zo'n benadering, waarbij men uitgaat niet zozeer van waarden, als wel van belangen (bij Kroes zijn dat de schaarse goederen: klasse, status en macht) die de partijen in kwestie samenbindt of verdeeld houdt. Kroes pretendeert — m.i. vermoedelijk wel terecht, ook al toont hij dat met zijn illustraties niet erg overtuigend aan — dat zijn model een geschikte ingang biedt voor het verklaren van de ontbranding van een conflict en voor het verdere verloop ervan.

Nu moet opgemerkt worden dat ook Lipset, Welters en andere voorstanders van de waardenconflict-benadering, niet blind zijn voor allerlei mo-

menten van belangenstrijd, terwijl Searle en Kroes veelal expliciet of impliciet in hun model een plaats toekennen aan waarden, normen ed. Zo zien laatstgenoemde auteurs belangen beslist niet als simpele, objectief ondebeldzinnig vast te stellen struktuurgegevenheden. Bij beide auteurs komt op diverse plaatsen aan het licht dat zij 'belangen' wel degelijk óók zien als mede bepaald door de wijze waarop de partijen in kwestie zelf dat belang definiëren. In de eigen definities van wat in hun belang is, weerspiegelt zich dan uiteraard een of ander waarde- of normbesef bij de partijen. Dit is naar mijn mening een aanwijzing dat beide modellen komplementair, zo al niet integreerbaar zijn in een model van hogere orde (2). Vereist daartoe is dat men niet vanuit de belangenbenadering de waarden, en vanuit de waardenbenadering de belangen, hanteert als 'losse' restcategorieën ter verklaring van alsnog onverklaarde ontwikkelingen of verschillen, maar waarden en belangen als gelijkwaardige verklaringscategorieën in hun onderling verband definieert en opneemt in één axiomatisch stelsel.

Tenslotte nog iets over de 'verstehende' benadering. Zoals ik al opmerkte in de eerste paragraaf bij de bespreking van het werkje van Scott en Lyman, zo'n poging het studentenprotest te duiden vanuit de zingeving die de protesteerdere daarmee beogen, is alleszins zinvol. Vooral als men niet alle protestakties over één kam scheert, maar oog heeft voor de verscheidenheid van protestvormen, aangeeft onder welke omstandigheden welke soorten protest het best te begrijpen zijn met dit of met dat model, is vermoedelijk het nodige inzicht langs deze weg wel te verkrijgen. Verder zou men dan óók op soortgelijke wijze de reakties van andere universitaire en buitenuniversitaire partijen moeten interpreteren.

Dat doen Scott en Lyman bepaald niet. Zij zijn tevreden met de beschrijving van de poging tot zingeving van één partij in het geding, te weten de studentenaktivisten. Bij een meer omvattende visie in het kader waarvan de poging tot zingeving van partij A de zingevingintenties van partij B doorkruist, of zelfs voor partij B de hele kontekst zinloos maakt (met alle reperkussies van dien!) begint, overigens, deze 'verstehende' metode aardig te lijken op de hierboven geschetste belangenkonflikt-benadering. Alleen, in het ene geval (belangenkonflikt-benadering) streeft men naar zo-algemeen-mogelijke verklaringen van een zo groot mogelijk aantal — in bepaalde opzichten enigermate — vergelijkbare konfliktprocessen, terwijl in het andere geval (de 'verstehende' aanpak) gepoogd wordt een zo diep mogelijk inzicht in, en begrip voor een beperkte serie — in allerlei opzichten zoveel mogelijk — overeenkomstige konfliktprocessen te krijgen. Waarschijnlijk zijn ook deze benaderingen wel komplementair. Een aanwijzing in deze richting

is te vinden in het werk van Kroes (1971), die in zijn beide laatste hoofdstukken zijn konfliktmodel op fraaie wijze aanvult met een 'verstehende' interpretatie van zijn gegevens over de beelden van links- en rechtsradikalen inzake mobiliteit, sociale orde en macht, over hun wisselende oriëntaties, hun referentiegroepsgedrag enz.

De moeilijkheid van zo'n 'verstehende' aanpak, overigens, is — naar het mij voorkomt — dat deze, zo gezegd, heel goed moet zijn om redelijk goed te zijn! Ik bedoel met deze kryptische zin dat een 'verstehend' onderzoeker over een fenomenaal sociaal-psychologisch inlevingsvermogen moet beschikken en dan ook nog in staat moet zijn dank zij een briljante literaire uitdrukkingsvaardigheid aan de lezer zijn bevindingen over te dragen.

Pas als de onderzoeker in deze opzichten 'héél goed' werk doet, vermag hij zijn vakbroeders of geïnteresseerde leken überhaupt te bereiken. Of hij sommige lezers dan ook nog overtuigt, althans motiveert iets met zijn inzichten te doen, is zelfs dan nog de vraag omdat menig wetenschappelijk ingestelde lezer meer op zijn *qui-vive* zal zijn, naarmate de auteur meer met artistieke middelen dan met behulp van een controleerbaar procédé van wetenschappelijke bewijsvoering, tracht te overreden. Een middelmatig stukje 'verstehend' onderzoek sorteert derhalve, denk ik, helemaal geen wetenschappelijk of maatschappelijk effect (of een negatief!), terwijl een middelmatige proeve van z.g. neo-positivistisch onderzoek altijd nog wel iets oplevert. Hoezeer men ook van mening kan verschillen terzake van de theoretische uitgangspunten van zo'n studie en hoe klungelig de bewijsvoering ook zijn moge, zolang die neo-positivistisch georiënteerde onderzoeker onder explicitering van zijn onderzoeksmethode maar wat boeiende gegevens op tafel legt, heb je iets substantieels, waar je in het kader van je eigen visie en behoeften iets mee kunt doen.

Ik vermoed dat de stelregel 'héél goed = goed; matig = slecht' óók geldt voor de benadering vanuit een of andere kritische maatschappij-theorie. Aan gezien ik echter bij de te recenseren werkjes geen specimina van zo'n aanpak aantrof, lijkt het mij niet nodig hier nu op de merites, problemen en relaties tot de andere genoemde modellen, van deze benadering in te gaan.

Ontwikkelingen in de Verenigde Staten en in Nederland

Tot op de huidige dag (f 1000,— akties!) is het Nederlandse studentenprotest — ondanks alle ideologische retoriek waarin dit versluierd wordt — veel meer dan het Amerikaanse gericht op de behartiging van studentenbe-

langen, terwijl aan de overzijde van de Atlantische Oceaan de activisten veel vaker dan hier hun achterban in beweging krijgen als het gaat om algemeen-maatschappelijke of internationale problemen. Desniettemin is het opmerkelijk dat het *waardenpatroon* der activisten hier en daar in grote lijnen hetzelfde is. Alle beschrijvingen ervan — op grond van enquêtes (zie b.v. Lipset, 1972, intr., chs. 1 en 2; Knott, 1971, 77-79; Welters, 1971, 37-44; Kroes, 1971, hdst.V) of van een 'verstehende' benadering (Scott en Lyman, 1970, 40-67) — roepen een beeld op van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' als de idealen waardoor de studentenactivisten zich laten inspireren.

Eveneens opvallend is dat alle beschikbare gegevens op de afwezigheid van een zgn. zwijgende meerderheid die het radikaal oneens zou zijn met de radikale activisten, wijzen. Welters (1971, 37) konkludeert op grond van het onderzoek uit 1970 dat circa tweederde van alle Nederlandse studenten tot de dragers van het studentenprotest en hun aanhang gerekend kunnen worden. Dit bevestigt een konklusie die ik een paar jaar geleden trok, o.a. op grond van gegevens over de reacties van Amsterdamse studenten op de Maagdenhuisbezetting (zie Lammers, 1970, 115-116) en betekent dat er een 'zwijgende minderheid' van eenderde in ons land te vinden is die duidelijk afwijzend staat tegenover het radikale waardenpatroon. Dit getal klopt dan wonderwel met de uitkomsten uit onderzoek in de V.S., waaruit blijkt (Lipset, 1972, 49-50) dat niet meer dan zo'n 20 tot 30% van de Amerikaanse studenten zichzelf beschreef als 'konservatief' of 'uiterst rechts'.

De meerderheid der studenten is dus — al naar gelang het doel van de aktie en de aard der gebruikte middelen, afhankelijk van tijd en plaats van het aktivistisch initiatief — in principe mobiliseerbaar voor buiten-institutioneel protest, ook al is slechts een uiterst kleine minderheid bereid hierbij tot het uiterste te gaan. Volgens Lipset (1972, 48) geven alle betreffende enquêtes aan dat slechts circa 3% der Amerikaanse studenten revolutionair gezind is. Welters (1971, 38) schat dit percentage voor Nederland op 2 à 4.

Hoewel dus dit 'stemmingsbeeld' en de kwantitatieve verdeling ervan onder de studenten geen in 't oog springende verschillen tussen de Nederlandse en de Amerikaanse situatie te zien geven, levert de analyse van de *sociale herkomst* der activisten en hun achterban nog steeds voor Nederland een negatief en voor de V.S. een positief verband op tussen de 'hoogte' van het sociaal milieu en aanvaarding van de 'vrijheid, gelijkheid en broederschaps'-waarden. Wel zijn er de laatste jaren in Amerika tekenen (zie hierover Lipset, 1972, 80-94) van een kentering op dit punt in die zin dat de activisten en hun supporters thans meer dan voorheen in ongeveer gelijke mate uit alle

lagen der bevolking afkomstig zijn. In Nederland, evenwel, kwamen in 1970 evenals in de jaren zestig de dragers van het studentenprotest in sterker mate uit lagere dan uit hogere sociale milieus (zie b.v. Welters, 1971, 132-134, 240-242; Lammers, 1970, hdst.2) (3).

Destijds (Lammers, 1970, 56-59; Lammers, 1971, 259-261) heb ik getracht het verschil tussen de Nederlandse en Amerikaanse situatie op dit punt te verklaren vanuit het reeds in het begin van deze paragraaf aangestipte verschil in oriëntatie van de studentenbeweging in Amerika en Nederland.

Gesteld werd — naar aanleiding van een hypothese van Lipset betreffende 'economic and non-economic liberalism' — dat ideële protest-akties eerder op studenten uit hogere — en syndikalistische akties eerder op studenten uit lagere milieus aantrekkingskracht zullen uitoefenen. Vanwege het relatief meer ideëel karakter van het Amerikaanse en het verhoudingsgewijs meer syndikalistisch (in de zin van op belangenbehartiging gerichte) karakter van het Nederlandse studentenprotest, zou daarom bij ons het sociaal milieu negatief en bij de Amerikanen positief korreleren met deelname aan en goedkeuring van protestakties. Ik herinner mij, overigens, dat Lieuwe Dijkstra toen (circa 1969) al de mogelijkheid opperde dat wellicht de verklaring gezocht moest worden in het *politieke klimaat* van de milieus van herkomst der studenten. Deelname aan en instemming met studentenprotesten — zo luidde zijn redenering — korreleert sterk met de mate waarin de ouders van de student 'links' georiënteerd zijn. Omdat vervolgens vermoedelijk in de V.S. een geprononceerd-linkse, politieke gezindheid eerder in de 'hogere', intellektuele dan in 'lagere' hand- en hoofdarbeiderskringen wordt aangetroffen, terwijl dat in Nederland (met name ten gevolge van de hier veel sterker ideologisch georiënteerde arbeidersbeweging) net andersom ligt, zouden Amerikaanse activisten frequenter van hogere, Nederlandse vaker van lagere 'komaf' zijn.

Blijkens een mededeling van Lipset (1972, 81) is de Duitser Allerbeck op hetzelfde idee gekomen en daarom interpreteert Lipset zelf het verschil in kwestie ook op die manier. Nu is inmiddels het verslag gepubliceerd van een omstreeks 1967 gehouden onderzoek van Braungart (1971), waarin deze zowel de invloed van de politieke gezindheid thuis als het effect van het sociaal milieu op studentenpolitieke oriëntatie nagaat. Ten eerste blijkt er dan tussen de beide genoemde onafhankelijke variabelen (politiek klimaat thuis en milieu) géén onderling verband te bestaan. Dit is dan in strijd met de Dijkstra/Allerbeck-hypothese. Ten tweede vertonen in een pad-analyse *beide variabelen* een samenhang met studentenpolitieke oriëntatie: hoe linkser de politieke opstelling der ouders en hoe hoger het milieu, hoe meer de stu-

denten tot een aktivistische (Students for a Democratic Society) of een reformistische (Young Democrats) groepering behoorden en hoe minder zij zich identificeerden met conservatieve (Young Republicans) of ultra-konservatieve (Young Americans for Freedom) verenigingen. Dit betekent dat het in die tijd in de V.S. doorgaans gevonden positieve verband tussen sociaal milieu en protestbereidheid bij studenten in elk geval niet helemaal toegeschreven kan worden aan de werking van de politieke-ideologie-thuis-faktor.

Verder moet eerlijkheidshalve vermeld worden dat weer tegen *mijn* stelling (dat het verschil in korrelatie tussen milieu en protest te maken zou hebben met het verschil in karakter van het Amerikaanse en Nederlandse studentenprotest) pleit dat Welters anno 1970 — in de ‘anarchistische fase’ van het studentenverzet dus — toch weer een negatief verband tussen milieu en protesthoudingen aantreft. Ik had nl. (zie Lammers, 1970, 57) voorspeld, dat naarmate hier het studentenprotest zich minder op belangenbehartiging en meer op maatschappijvernieuwing ging richten, wellicht ook de korrelatie tussen milieu en protest in woord en daad bij ons wel eens van negatief naar positief zou kunnen gaan omslaan! Dit is evenwel niet, althans was begin 1970 nog niet, gebeurd (4)! De onjuistheid van mijn prognose kan natuurlijk voortvloeien uit het feit dat ik toen het ideëel karakter van het studentenprotest bij ons in 1970 over- en het syndikalistisch karakter ervan onderschatte. Gezien de ontwikkelingen van het vaderlandse studentenprotest sinds die tijd, ben ik inderdaad geneigd te veronderstellen dat er meer continuïteit zat en zit in het syndikalistisch karakter van het Nederlandse studentenprotest dan ik toentertijd vermoedde.

Dat neemt echter niet weg dat de continuïteit in negatieve samenhang tussen milieu en deelname aan (c.q. instemming met) het protest bij de Nederlandse studenten waarschijnlijk mede een gevolg is van de negatieve relatie bij ons tussen milieu en (linkse) socio-politieke gezinsopvoeding. Het ziet er m.i. dus naar uit dat zowel politiek-klimaat-thuis als het verschil in protest-‘issues’ *beide* aansprakelijk zijn voor het gekonstateerde verschil in richting van de samenhang tussen milieu en studentenactivisme in Nederland en de V.S. Ook al zou nl. in Amerika de politieke gezindheid der studentenouders niet — zoals Lipset veronderstelt — positief korreleren met sociale status, in Nederland is in ieder geval sprake van een negatieve korrelatie tussen beide variabelen (5).

Derhalve is de relatief sterke steun van studenten uit niet-akademische milieus voor de SVB en van studenten uit handarbeidersmilieus voor aktiegroepen ed., bij ons zeker ten dele een gevolg van de politieke gezindheid die zij van huis uit hebben meegekregen. Daarnaast echter is het sociaal mi-

lieu, los daarvan, ook nog van invloed (in Amerika zeker, gezien Braungart's bevindingen; in Nederland vermoedelijk), al werkt die invloed dan in beide landen in tegengestelde richting, waarschijnlijk dus vanwege het verschil in ideële en syndikalistische oriëntatie van de protestakties in kwestie.

Het zal inmiddels de lezer niet ontgaan zijn dat die nadruk op het politieke klimaat thuis past in de visie op het studentenprotest als een waardenkonflikt, terwijl de aandacht voor de aard van de steen des aanstoots waarop het protest zich richt, meer affiniteit vertoont met pogingen de universitaire revoltes (óók) te zien als een uiting van belangenkonflikten. Uit bovenstaande uitweidingen bleek overigens wel dat de politieke waardenoriëntatie die de student van huis uit meekrijgt, een bijzonder grote rol speelt ten aanzien van zijn opstelling jegens protestakties. Deze konklusie kan nog eens dik onderstreept worden op grond van de bevinding (zowel in de V.S., zie de gegevens bij Braungart, 1971, als bij ons, zie NSR gegevens in Lammers, 1970, 48-50) dat van alle onderzochte determinanten de politieke gezindheid der ouders verreweg de meeste variantie in de protestindices verklaart.

Althans in politiek opzicht is er dus geen 'generatiekonflikt' maar eerder 'generatiekontinuiteit' in de gezinnen waaruit onze studenten komen. Dit ligt anders terzake van de *religie*. In Amerika blijken steevast onkerkelijke en Joodse gezinnen meer aktivistische of aktivistisch-'angehaugte' studenten op te leveren dan protestantse en rooms-katholieke milieus (Lipset, 1972, 86; Braungart, 1971). In Nederland, daarentegen, is er in eerste instantie niet veel verschil te ontwaren tussen studenten uit onkerkelijke, onkerkse en kerkse milieus, qua politieke activiteiten en algemene progressiviteit (zulks blijkt uit bewerkingen van de tabellen 222 t/m 225 in Welters, 1971, 246-247). Welters heeft echter zijn gegevens gedifferentieerd naar de mate van overeenkomst in levensovertuiging en kerksheden tussen de studenten en hun ouders en dan komt aan het licht dat althans bij ons het studentenprotest veel te maken heeft met een soort 'generatiekonflikt' in de konfessionele gezinnen.

Zowel op de 'linkervleugel' van de Nederlandse studentenpopulatie — waaruit de aktivisten grotendeels voortkomen — als op de 'rechtervleugel' zijn studenten uit kerkse milieus behoorlijk oververtegenwoordigd. Een 'linkse' of 'links-radikale' oriëntatie treft men aan bij 'renegaten' (ouders kerks, zelf zonder levensovertuiging), 'radikale(r) christenen' (ouders kerks, zelf merendeels eveneens kerks, maar naar eigen zeggen 'progressiever' in de leer dan de ouders) en 'omzwaaiers' (ouders kerks, maar zelf andere levensovertuiging toegedaan) (6).

Een uitgesproken 'rechtse' inslag vertonen de 'traditionele kerkgangers' (ouders kerks; zelfde levensovertuiging als ouders) en de 'lauwe traditionalisten' (zelfde levensovertuiging als ouders; ouders kerks, zelf onkerks). In studentenpolitieke oriëntatie nemen tenslotte studenten uit onkerkelijke of onkerkse milieus een middenpositie in (7). Alles bij elkaar ziet het er dus naar uit dat in niet-konfessionele milieus (daaronder gerekend óók de onkerks - kerkelijke milieus) vooral andere factoren van betekenis zijn bij de bepaling van de studenten-politieke opstelling. Konfessionele milieus, daarentegen, hebben waarschijnlijk een polariserende werking in dit opzicht. Dit komt ook nog aardig tot uiting in de cijfers die Welters (1971, 248) verstrekt over de mate waarin studenten in stemgedrag van de paden der vaders afwijken. De 'traditionele kerkgangers' zijn meestal (59%) 'even rechts' of nog 'rechtser' (8) dan hun ouders en dat geldt in mindere mate ook voor de 'lauwe traditionalisten'. De 'radikale(r) christenen', echter, zijn meestal in politiek opzicht christenradikalen (slechts circa 16% stemt even rechts of rechtser dan vader), terwijl de 'renegaten' en de 'omzwaaiers' eveneens in meerderheid het linkse kamp gaan versterken (van deze categorieën stemt niet meer dan circa 11% even rechts of rechtser dan pa).

Bij Nederlandse studenten uit een kerks nest moet men dus een onderscheid maken tussen diegenen, die zich konformereren aan de bij hen thuis ingeburgerde overtuiging en gewoontes en diegenen, die 'breken' met hun ouders in godsdienstige opvattingen dan wel 'doorbreken' in de richting van een meer progressief-religieuze oriëntatie. De 'konformisten' blijven trouwer aan de konfessionele partijen en nemen in de studentenpolitiek een konservatief standpunt in, terwijl de 'brekers' en 'doorbrekers' tenderen naar een radikaal-linkse stellingname zowel in de lands- als in de studenten-politiek (9). Men kan dus zeggen dat vele Nederlandse activisten zowel in politiek, als in godsdienstig opzicht de van huis uit meegekregen idealen niet afzweren, maar juist in verhevigde mate propageren. Dat geldt dan voor de linkse 'doorbrekers' (de 'radikale christenen') en wie weet ook wel in zekere zin voor de renegaten en 'omzwaaiers' die misschien hun intens beleefde en beleden opvattingen van religieuze aard getransponeerd hebben in extreem-linkse overtuigingen van sociaal-politieke aard. Met andere woorden wat in strikte zin dus een generatie-konflikt is, zou in ruimere zin opgevat wel eens generatiekontinuiteit — de zogenaamde horizontalisering van het evangelie! — in bepaalde konfessionele kringen kunnen zijn. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of de dekonfessionalisering bij de studenten in kwestie oorzaak dan wel gevolg was van hun politieke radikalisering,

óf dat beide processen gezien moeten worden als onderling verbonden gezindheidsveranderingen welke een gevolg zijn van andere sociologische of (sociaal-)psychologische factoren.

Een geliefkoosde hypothese uit de jaren zestig omtrent de origine van het studentenactivisme was de zogenaamde *Spock-theorie*. 'Vrij' opgevoede kinderen zouden eerder dan hun generatiegenoten die thuis aan een straf regime onderworpen waren, in opstand komen tegen de kille discipline van de universiteit, de willekeur van de hoogleraar en eerder geneigd zijn aan te nemen dat in de maatschappij in het algemeen — net als bij hen thuis — 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' moesten heersen. Gegevens van o.a. Flacks (zie Knott, 1971, 92-93) wezen in die richting, maar volgens Lipset (1972, 102/103) zou dat verband tussen activisme en 'opvoedingsklimaat' thuis wel eens een gevolg kunnen zijn van de al eerder besproken correlaties tussen godsdienst en politieke gezindheid der ouders, enerzijds, en studentenactivisme, anderzijds. Als nl. in onkerkelijke en Joodse milieus meer dan in protestantse of katholieke milieus, en in politiek-progressieve milieus meer dan in konservatieve milieus een 'rekkelijke' opvoeding wordt verstrekt, zou het verband tussen opvoedingspraktijken en activisme wel eens een schijnverband kunnen zijn. Lipset vermeldt dan de nodige onderzoeksresultaten welke op zijn minst twijfel rechtvaardigen omtrent de oorzakelijke betekenis van de stijl van opvoeding voor het studentenactivisme.

Ook Welters (1971, 138-141; 244) vindt in het Nederlandse onderzoek geen aanwijzingen dat kenmerken van het opvoedingspatroon verband houden met protesthoudingen.

Toch lijkt het mij desondanks geen uitgemaakte zaak dat die 'Spock-theorie' naar het rijk der fabelen verwezen moet worden. Ten eerste vindt Braungart wèl enig 'eigen' effect van opvoedingsstijlvariabelen op activisme en zijn analyse-methode is geschikter dan de gewoonlijk gebruikte technieken om zulke effecten op te sporen. Ten tweede is het niet uitgesloten dat de geldigheid van de doorgaans voor opvoedingsstijl gebruikt indices gering is. Kroes (1971, 118-120) nl. brengt verslag uit van een onderzoek, waarin men niet alleen de studenten maar ook hun *ouders zelf* aan het woord heeft gelaten over de opvoedingsstijl. Uit de gegevens die de studenten over het huiselijk regime verstrekken, rijst geen duidelijk beeld in de geest van de 'Spock-theorie' op. Gaat men, daarentegen, af op wat de ouders zeggen, dan zijn inderdaad de linksradikalen (ASVA-activisten) meer dan de 'doorsneestudenten' en die weer meer dan de rechtsradikalen (OBAS-activisten) 'demokratisch', 'modern', 'als een gelijke' en 'tolerant' opgevoed. Vergelijkt

men de kenschetsing van het pedagogisch klimaat door ouders en kinderen, dan blijkt het verschil vooral te zitten in de neiging van de links-radikale studenten om het 'demokratisch' en 'egalitair' gehalte van hun opvoeding veel lager aan te slaan dan hun ouders! Kroes konkludeert 'Het is denkbaar dat de bedoelingen van ouders van radikale studenten hun kinderen op te voeden op voet van gelijkheid en in democratische geest in zoverre zijn overgekomen bij de kinderen, dat dezen hieraan een hoge maatstaf ontleenen voor de evaluering van de feitelijke geboden opvoeding, maar dat tegelijkertijd de opvoedingspraktijk bij deze hoge standaard achterbleef' (p.120).

Er zijn dus aanwijzingen dat juist activisten zulke hoge eisen stellen aan de democratie dat zij gezinsverhoudingen die in de ogen van anderen nog redelijk democratisch zijn, als duidelijk ondemokratisch karakteriseren. Als dit een algemeen optredend vertekeneffect geeft bij dit soort indices — en dat komt mij uitermate waarschijnlijk voor! — dan zou dit inhouden dat al die onderzoeken, waarin men de gezinsopvoeding afleidt uit antwoorden van studenten, de invloed van de opvoedingsstijl thuis op activisme, protesthouding enz. schromelijk *onderschatten* (10)!

Tenslotte en ten derde wil ik nog een kanttekening plaatsen bij de suggestie van Lipset dat het verband tussen opvoedingspraktijken en activisme een schijnverband zou zijn, teweeggebracht door de korrelatie tussen opvoedingsstijl enerzijds, en diverse andere determinanten van activisme, anderzijds. Bij deze interpretatie ziet Lipset geheel over het hoofd de mogelijkheid dat er sprake is van een *interactie-effect* tussen bijvoorbeeld de socio-politieke gezindheid der ouders en hun stijl van opvoeding. Het lijkt mij bepaald niet uitgesloten dat 'progressieve' ouders die hun kinderen strak opvoeden en 'konservatieve' ouders die hun kinderen 'vrij' opvoeden, niet bijzonder veel kans lopen dat hun kinderen wanneer die gaan studeren, zich tot enthousiaste activisten ontpoppen. Wellicht is juist de combinatie van democratisch opvoedingspatroon met progressiviteit der ouders bevorderlijk voor het ontstaan van een activistische mentaliteit bij de studenten. Met andere woorden, misschien vormen juist de vrije kommunikatie en de au fond vrij positieve verstandhouding tussen ouders en kinderen welke men aantreft bij een democratisch opvoedingspatroon, de redenen waarom de progressieve gezindheid der ouders 'overkomt', zij het dan in versterkte mate, bij de kinderen.

Al met al ben ik dus geneigd voorshands aan te nemen dat naast het politiek en het religieus klimaat thuis, toch ook de opvoedingsstijl wellicht een niet te verwaarlozen determinant is van participatie in of instemming met studentenprotestakties.

Tenslotte nog iets over de *universiteit* als 'agent provocateur' van het studentenprotest. Al zijn dan sommige studenten 'van huis uit' meer geneigd te protesteren dan andere studenten, de aard van het universitair milieu, waarin zij terecht komen, zal hun vermoedelijk toch ook wel meer of minder aanleiding geven om in opstand te komen. Zo wordt nogal eens beweerd dat de inrichting van het onderwijs en/of de bestuursvorm (zie b.v. Searle, 1972, 160-164) van vele universiteiten zodanig obsoleet zijn, dat dergelijke wan-toestanden op zichzelf al veel onvrede der studenten met hun situatie en dus ook een groot deel van het studentenprotest verklaarbaar maken. Volgens Lipset (1972, 62-72) waren in de V.S. in het begin van de jaren '60 studentenactivisten gemiddeld niet veel ontevredener met de kwaliteit van het onderwijs ed. dan hun non-aktivistische kollega's.

De laatste jaren echter is het verband tussen aktivisme en onvrede met de heersende universitaire toestanden sterker geworden. Lipset is geneigd dit niet zozeer toe te schrijven aan verslechtering van het onderwijs- en bestuursklimaat aan de Amerikaanse instellingen van hoger onderwijs, maar veeleer aan een toename van radikale universiteitskritiek onder links-georiënteerde studenten. Daarom trekt Lipset (1972, 71 en 96) in twijfel of nu onderwijs- en/of bestuurshervorming wel zulke patente middelen zijn om de onrust aan de universiteiten te bestrijden als vele enthousiaste universiteitshervormers menen. Alvorens hier wat nader op in te gaan, zij eerst gememoreerd dat ook in Nederland vele studenten hun universitair milieu beleven als een onpersoonlijke bureaukratie en dat zo'n 'bureaucratische beleving' van de universiteit gepaard gaat met 'vervreemding' van de universiteit, onvrede met allerlei studentenvoorzieningen enz. Voorts komt die 'bureaucratische beleving' vooral voor bij leden van aktiegroepen (Welters, 325-326) en bij voorstanders van radikale protestmiddelen (pp. 332-334).

Erg interessant, tenslotte, is de bevinding (Welters, 1971, 306) dat dit soort 'vervreemding' van de universiteit minder optreedt, naarmate de studenten opgeven méér kontakt met docenten, vooral met hoogleraren te hebben. Daar nu de aktivisten over het algemeen óók erg aktief zijn in het onderhouden van kontakten met hun docenten, is het vermoeden gewettigd dat juist voor de exponenten van het studentenprotest in Nederland hun relaties met het docentenkorps enigszins als rem fungeren op hun vervreemding van de Alma Mater!

Ook voor ons land geldt dus dat deelname aan c.q. instemming met het studentenprotest samengaat met onvrede met de universiteit als werk- en leefmilieu. Hoewel Welters' gegevens hierover geen uitsluitel bieden, lijkt het mij niet onaannemelijk dat ook onder de Nederlandse studenten hun al-

gemene protesthouding eerder oorzaak dan gevolg is van hun beleving van de universiteit als bureaucratie. Is daarmee echter de kous af en mogen we op grond hiervan konstaten dat 'dus' de hoedanigheden van onderwijs en bestuur van weinig of geen betekenis zijn als determinanten van studentenprotestakties?

Een opiniepeiling onder studenten omtrent de wijze waarop zij de universiteit beleven, is een uitstekende methode om . . . hun opinies terzake te peilen, maar bepaald *niet* om een indicatie te krijgen omtrent kwaliteitsverschillen tussen diverse universiteiten of universiteitsonderdelen.

Zo'n opiniepeiling vormt slechts dan de basis voor een geschikte indicatie omtrent verschillen in bureaukratisme, didactisch klimaat, democratiegehalte van 't bestuur ed. wanneer men redelijkerwijs kan aannemen dat de beoordelende studenten grosso modo dezelfde beoordelingskriteria hanteren (11). Dit nu mag men — net zo min als bij de poging verschillen in opvoedingsstijl af te leiden uit terzake door de studenten gegeven oordelen — bepaald niet aannemen en dus hebben gegevens omtrent tevredenheid van de student met de universiteit slechts zeer beperkte waarde als het gaat om de vraag in hoeverre universitaire wantoestanden protestakties verwekken. Ter beantwoording van laatstgenoemde vraag moet men zich dus liever verlaten op institutionele gegevens, of in ieder geval op gegevens waarbij verschil in beoordelingsmaatstaven geacht kan worden niet te correleren met de onafhankelijke en afhankelijke variabelen.

Overigens, Lipset verwijst ook wel naar institutionele gegevens, al vind ik 't dan — op zijn zachtst gezegd — wat slordig om beide soorten bevindingen (die omtrent korrelaties tussen antwoorden van studenten, en die betreffende korrelaties met institutionele gegevens) als gelijkwaardige bronnen van informatie omtrent de problematiek in kwestie te behandelen. In een beschouwing over studies waarin universiteitskarakteristieken (vastgesteld op andere wijze dan door ondervraging van studenten) in verband gebracht werden met protestindices, komt hij tot de slotsom (p. 100) dat naast de kenmerken van de studentenpopulatie en van het docentenkorps, vooral *omvang* en *bureaukratisering* van de universiteit een broedplaats voor protestakties maken. Over Nederland valt op dit punt niet veel te zeggen, omdat bij ons het aantal instellingen van universitair onderwijs te klein is voor verfijnde statistische analyses en vermoedelijk ook omdat bij ons de universiteiten en hogescholen in een aantal opzichten nogal uniform (althans veel uniformer dan elders) zijn. Wel verdient in dit verband vermelding dat Wellers (1971, 328) konstateert dat de omvang van universiteiten of fakulteiten van invloed is op de mate van contact tussen docenten en studenten, het-

geen weer een konklusie bevestigt op grond van materiaal van Kolthoff over Amsterdamse studenten in 1964 (zie Lammers, 1968, 16-18).

Gezien al deze bevindingen omtrent de korrelaten van omvang en bureaukratisering (in de zin van onpersoonlijke behandeling van de student) van de universiteit, is het plausibel te stellen dat inderdaad de kans op protestbedrijvigheid toeneemt, naarmate een instelling voor hoger onderwijs meer het karakter vertoont van 'universitaire massafabrikage'. Hoe groter de 'onderwijsfabriek', hoe geringer de kontakten met de docenten, hoe sterker de 'vervreemding'. Al leidt dan die vervreemding op zichzelf niet tot een protesthouding, dan nog is het zeer wel denkbaar dat massale 'vervreemding' onder studenten een voorwaarde is voor activistenkernen om voldoende aanhang voor protestakties te mobiliseren. Anderzijds lijkt het mij óók zeer wel mogelijk dat een betrekkelijk geringe sociale afstand tussen studenten en docenten een zekere waarborg vormt voor het fungeren van informele of institutionele vormen van inspraak van de zijde der studenten. Dit betekent dus dat protestakties (net als wilde stakingen in de industrie) wellicht veelal een buiten-institutioneel substituut zijn voor institutionele of informele kommunikatie-vormen die funktioneren als een draagvlak voor het kenbaar maken van en druk zetten achter de eisen, verlangens en inzichten der studenten. In deze zin kunnen dus onderwijs- en bestuurshervorming wel degelijk bijdragen tot een beperking in frekwentie, in intensiteit of in de duur van protestakties. Overigens haast ik mij, nadrukkelijk met instemming, de mening van Searle (1972, 195) te onderschrijven dat universitaire hervormingen op hun eigen mérites bekeken dienen te worden, ongeacht de vraag of daarmee het studentenprotest al dan niet geapaiseerd wordt.

Ter afsluiting van deze paragraaf moge ik er nog op wijzen dat bij de interpretaties van gegevens over de achtergronden van studentenactivisme bij de behandeling van het universitair milieu vooral *strukturele* factoren de nadruk krijgen, terwijl bij de analyse van het ouderlijk milieu vooral *kulturele* factoren belicht worden. Nu komt het laatste mij logischer voor dan het eerste. De meeste studenten immers, zijn al het huis uit en dragen allicht nog wel een stukje 'huis-kultuur' mee, maar zijn niet meer zo erg onder de invloed van de struktuur van het gezinsleven bij hen thuis. Er is echter geen (voor mij) evidente reden, waarom de universiteitskultuur onbelangrijker zou zijn in dat opzicht dan de universitaire struktuur. Daarom wijs ik in dit verband nog even op de zeer interessante poging van Margaret Archer (1972) die in de inleiding tot een door haar geredigeerde bundel zowel strukturele als ook kulturele kenmerken van het universitair milieu recht probeert te doen door toepassing van Etzioni's 'compliance'-theorie.

Het sociaal-wetenschappelijk onderzoek en de 'goegemeente'

Lipset (1972, 111, 112) maakt gewag van radikale kritiek ('pig-research') op het genre onderzoek dat hier besproken is en vermeldt terloops dat Flacks — zoals al bleek uit het voorgaande, één der markantste pioniers op dit gebied — in 1969 besloot er niet langer aan mee te doen, omdat de resultaten toch alleen maar, tegen zijn bedoelingen in, door 'establishment-forces' gebruikt zouden worden. Lipset praat er dan wat om heen maar komt niet tot een duidelijke argumentatie waarom hij dan (blijkbaar) zulk onderzoek nog wel steeds verantwoord vindt.

Soortgelijke bedenkingen als zou de socioloog met dit soort onderzoek toch vooral in de kaart van de machthebbers spelen, hoort men de laatste jaren ook hier in Nederland vaak, en daarom lijkt het mij nuttig er tot slot van dit betoog op in te gaan.

Het geijkte tegenargument tegen deze kritiek is doorgaans dat voor iedereen toegankelijke publikatie van onze onderzoeksresultaten in principe niet slechts de vijanden, maar ook de vrienden van het studentenprotest ammunitie verschaft. Laat ik meteen zeggen, dat ik dit tegenargument wel juist, maar niet afdoende vind. Natuurlijk, het is waar dat niet slechts tegenstanders, maar ook voorstanders van een of andere vorm van studentenprotest hun voordeel kunnen doen en soms inderdaad doen met de vruchten van sociologisch speurwerk. Zo is mij verteld door één van de toen actieve SVB-leiders dat omstreeks 1968/'69 mijn publikatie omtrent de Studenten Vakbeweging (Lammers, 1968) waarin ik de SVB schetste als een soort functioneel substituut voor oudere vormen van studenteninspraak, ertoe heeft bijgedragen dat diverse SVB-ideologen hoe langer hoe meer gingen twifelen of ze door moesten gaan met het 'studentenparlementarisme'. Wellicht is dit een goed voorbeeld hoe juist een functionele analyse vaak helemaal niet konserverend werkt, maar veeleer door de onthulling van de bijdrage welke een of andere gewoonte, organisatie, institutie e.d. levert tot de instandhouding van een groter maatschappelijk geheel, stof tot kritiek op en actie tegen de status quo in de hand werkt.

Hoewel dus resultaten verkregen in een min of meer 'neo-positivistisch' of zelfs functionalistisch getint onderzoek, zowel bruikbaar zijn voor maatschappijkritici als voor de behoeders der heersende sociale orde, is daarmee nog niet gezegd dat de kansen op effectief gebruik ervan, voor diverse partijen in het perspectief van hun doeleinden gelijk zijn. Zo is het — om maar bij dit voorbeeld van de ondergang van de SVB te blijven — denkbaar dat mijn onderzoek een steentje bijdroeg (overigens geheel in strijd met mijn

persoonlijke bedoelingen, want ik vond dat die SVB oude stijl het eigenlijk wel aardig deed!) tot een radikaliseringsproces, maar vele stenen leverde voor manipulatieve tactieken van universitaire en overheidsfunctionarissen die proberen de activisten te paaien, te onderdrukken of anderszins buiten spel te zetten. *Waar het om gaat is dus het 'netto-effekt' van het sociaal onderzoek.* Naar mijn overtuiging kunnen de onderzoekers, noch individueel, noch kollektief zich onttrekken aan hun verantwoordelijkheid om — hoe onzeker en hoe wetenschappelijk onbetrouwbaar zo'n schatting ook zijn moge — bij hun werk en bij het publiceren van de resultaten ervan, rekening te houden met het vermoede netto-effekt van hun wetenschappelijk en dus ook maatschappelijk handelen.

Hoe staat het dan met het 'netto-effekt' van onderzoek inzake studentenprotest vanuit de dominante perspectieven van de waarden- en/of belangenkonfliktbenaderingen? Ten eerste wil ik opmerken dat m.i. dit soort onderzoek — evenals trouwens de meeste soorten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek — naar alle waarschijnlijkheid niet zo bar veel effect van welke aard dan ook sorteert. Ik vind dus bezorgdheid omtrent het gebrek aan maatschappelijke betekenis van ons werk een veel belangrijker probleem dan het vermeende misbruik dat van de vruchten van onze arbeid gemaakt zou worden ter bevestiging of wel ter ondermijning van de vigerende maatschappelijke orde.

Ten tweede, het feit dat allerlei specifieke onderzoeksresultaten geen directe, instrumentele bijdrage leveren tot welke maatschappelijke doeleinden dan ook, betekent nog niet, dat de totaliteit van onze onderzoeksbedrijvigheid nutteloos is. Ik ben het helemaal eens met Janowitz (1972) die uitvoerig heeft betoogd dat in de praktijk het 'engineering-model' veel minder sukses gehad heeft dan het 'enlightenment-model'. Ziet men sociale wetenschap niet zozeer als 'toeleveringsbedrijf' voor de toegepaste wetenschap en voor allerlei technische wetenschapstoepassingen, maar veeleer als communicatiemedium om mensen informatie te helpen verschaffen over zichzelf, hun situatie en hun maatschappelijke kontekst, dan is onze maatschappelijke bijdrage, hoe diffuus en indirekt dan ook, bepaald niet te verwaarlozen.

Ten derde ben ik dan van mening dat, vanuit dit 'verlichtingsmodel' gezien, inderdaad het hier besproken soort onderzoek vermoedelijk een positief netto-effekt oplevert. De uitgesproken vrienden en de uitgesproken vijanden van het studentenprotest kunnen volgens mij nl. zelden een direct gebruik in technische zin van dit soort onderzoek maken, noch voor beheersings-, noch voor revolutie-doeleinden. Bovendien, revolutionaire en reactionaire figuren zijn vaak zo dogmatisch in hun denken, dat ze onze onder-

zoeksresultaten toch hoofdzakelijk alleen maar gebruiken, voorzover die in hun straatje passen.

Wanneer 'extremisten' voor hun ideologische propaganda misbruik maken van sociaal-wetenschappelijke onderzoeksgegevens, vind ik het wel naar, maar geen ramp. De 'meerwaarde' die zo'n wetenschappelijke opsiering verleent aan hun revolutionaire of reaktionaire argumenten zal vermoedelijk toch gering zijn, zowel in de ogen van mede- als tegenstanders. Overigens, als revolutionaire of reaktionaire extremisten een goed gebruik maken van onze gegevens — en onder 'goed' gebruik versta ik dat ze zich erdoor laten aanzetten tot kritische reflectie op hun uitgangspunten, verwachtingen enz. — dan vind ik dat maatschappelijk een positief effect, ook al ben ik het vermoedelijk krachtig oneens met hun doelstellingen!

Gelukkig echter behoort het overgrote deel van de bevolking noch tot de verklaarde vijanden, noch ook tot de fervente vrienden van het studentenprotest. Ons onderzoek op dit gebied is, dacht ik, vooral van belang voor de 'goegemeente', de tussenkategorie van al diegenen die 'neutraal', zwak 'positief' of zwak 'negatief' staan tegenover het studentenprotest en de maatschappelijke ontwikkelingen waarvan dat protest een uiting is of waarop het reageert. Deze 'goegemeente' nu is bij uitstek van belang in een samenleving met democratische pretenties, omdat het tenslotte in hoge mate van hen afhangt of wij in allerlei opzichten een tijd van vernieuwing dan wel van restauratie tegemoet gaan.

Hoefnagels (1971, 196-197) konstateert dat het de maatschappij-kritici vaak schort aan de nodige zelfkritiek in die zin dat zij verzuimen zich af te vragen of de uitwerking van hun kritiek op de maatschappij wel optimaal is. Vernieuwingsbewegingen slagen er heel vaak, zo niet altijd, wel in de 'goegemeente' wakker te schudden, maar doen dat vaak op zo'n onbehouden manier, en zo weinig 'bijgestuurd' door de door Hoefnagels bedoelde zelfkritiek, dat zij precies het tegengestelde bereiken van dat wat zij beogen. Zo ook vermoed ik dat vele vormen van studentenprotest in de westerse wereld weinig of geen gevaren opleveren in de vorm van dolle, onverantwoorde experimenten, laat staan in de vorm van revoluties. Dit soort protesten, echter, is veel en veel riskanter uit een oogpunt van de kwade kans op 'backlash-bewegingen'. 'Backlash-bewegingen' gedijen vooral wanneer de protestuitingen de 'goegemeente' zozeer de stuipen op het lijf jagen, dat zij geneigd zijn het oor te lenen aan ideologen van rechts-radikale stromingen, die altijd en overal pogingen tot maatschappijvernieuwing afschilderen als demonische samenzweringen van doortrapte fielten die allerlei onnozele utopisten voor hun karretje weten te spannen (12).

nele, maar onkerkse milieus qua reactiepatroon halverwege staan tussen hun kollega's uit konfessionele, maar kerkse kringen en hun medestudenten van onkerkelijken huize. Dat zou dan in overeenstemming zijn met resultaten van onderzoek betreffende vrijetijdsbesteding, lidmaatschap van verenigingen, stemgedrag e.d. (zie hierover Lammers, 1964, 38-40). De door Welters gepubliceerde gegevens geven echter niet voldoende houvast om dit precies na te gaan.

8. Onder 'rechts' wordt hier verstaan: voorkeur voor VVD, KVP, CHU, ARP, GVP of SGP; onder 'links': D'66, PvdA, PPR, PSP of CPN.
9. Overigens, het samengaan van ontkerkelijking met politieke heroriëntatie onder studenten is geen nieuw verschijnsel. Dit verband kwam ook al in 1964 onder Amsterdamse en Leidse studenten voor (Lammers, 1967/1968, 157-158).
10. Bovendien vermoed ik dat die effecten van opvoedingsstijl op het protestgedrag van de student vooral aan het licht komen, wanneer men niet zozeer de meelopers en de sympatisanten, maar speciaal de 'voorhoede', van de risiconemende activisten onder de loupe neemt. Juist voor deze ideologisch meest bewuste groepering studenten geldt dat zij geneigd zullen zijn hun beoordelingsmaatstaven ten aanzien van hun opvoeding uiterst scherp in te stellen, zodat juist bij hen het vertekeneffect vermoedelijk maximaal optreedt.
11. Om het wat exakter te formuleren: het gaat erom dat de verschillen in beoordelingsmaatstaven niet korreleren met de als onafhankelijk of afhankelijk beschouwde variabelen.
12. Berger (1971) merkt op: '...there are fairly narrow limits to the toleration of disorder in any human society. The left, by and large, understands that all social order is precarious. It generally fails to understand that just because of this precariousness societies will react with almost instinctive violence to any fundamental or long-lasting threat to their order' (p. 3).
13. Om de hier gerecenseerde boeken nog even te klassificeren: ik denk dat het werk van Knott, Scott en Lyman, en Welters vooral in die 'eerste-traps-kommunikatie-schakel' van sociale wetenschappers naar 'verspreiders' van pas komt. Alleen de boeken van Lipset en Searle zullen in de tweede traps-schakel een rol kunnen spelen, waarbij dan nog opgemerkt moet worden dat vermoedelijk ook hun *primaire* maatschappelijke betekenis nog altijd in 'eerste traps-kommunikatie' zal liggen. Om alle misverstand te voorkomen zij overigens nog even duidelijk gesteld dat met deze 'twee-staps-kommunikatie' uitsluitend bedoeld wordt op de verspreiding van sociaal-wetenschappelijke bevindingen onder het publiek. Daarnaast zullen dergelijke publikaties hopelijk óók van belang zijn voor de interne, professionele kommunikatie van sociale wetenschappers onder elkaar.

Geraadpleegde literatuur

- Archer, Margaret Scotford, *Students, University and Society. A Comparative Sociological Review*, London, 1972.
- Berger, Peter L., 'Sociology and Freedom', in: *The American Sociologist*, 1971, 6 (febr.), p. 1-5.
- Braungart, Richard G., 'Family Status, Socialization, and Student Politics: A Multivariate Analysis', *American Journal of Sociology*, 1971, 77 (July) p. 108-130.
- Hoefnagels, H. (red.), *Sociologie en Maatschappijkritiek*. Alphen aan den Rijn, 1971.
- Janowitz, Morris, 'Professionalization of Sociology', *American Journal of Sociology*, 1972, 78 (July) p. 105-135.
- Kroes, R., *Conflict en radicalisme*, Meppel, 1971.
- Lammers, C. J., *Uiterlijke samenhang en bindingskracht van de organisatie*, Assen, 1964.

- , *Studentenvakbeweging en universitaire democratie. Een sociologische vergelijking van de opkomst en het democratiseringseffect van de vakbeweging der studenten met die der werknemers*, Amsterdam, 1968.
 - , 'Deconfessionalisering en radicalisering bij studenten?', in: *Acta Politica. Tijdschrift voor politicologie*, (1967/1968), III (afl. 2, januari 1968), blz. 148-161.
 - , *Studenten, politiek en universitaire democratie*. Rotterdam, 1970.
 - , 'Student Unionism in the Netherlands: An Application of a Social Class Model', in: *American Sociological Review*, 1971, 36 (April), p. 250-263.
 - , 'Localism, Cosmopolitanism and Faculty Response', in: *Sociology of Education*, to be published 1973 or 1974.
- Phillips, Derek L., 'Some cautionary notes on sociological research: with special attention to survey studies' in: *Mens en Maatschappij* 1972, 47 (lente) blz. 101-118.
- Welters, L. A., 'Studenten en afgestudeerden: continuïteit en verandering', hfdst. 3 in: A. L. Mok (red.), *Jonge academici en het bedrijfsleven*, Rotterdam, 1972.